

CAMİ TASVİRLİ YAHYALI (KAYSERİ) HALILARI

ERSEL ÇAĞLITÜTÜNCÜĞİL*

Bölgelere göre farklı desen, malzeme ve teknik özellikler arz eden el halıcılığı gün geçtikçe bulunduğu seviyeden aşağılara inmiştir. Kayseri ve çevresindeki dokuma merkezleri de bu gerilemeden nasibini almıştır. Yine de özellikle Yahyalı merkezi ve köylerinde halı dokuma geçmişteki özelliğini koruyabilmiştir.

1996 yılında sayın hocam Prof. Dr. Bekir Deniz yönetiminde "Yahyalı Halıları" konulu Lisans tezi hazırladık.¹ Bu çalışma sırasında Yahyalı merkezियle birlikte 30'a yakın köyü gezdik, 100 kadar halıyı inceleme imkânı bulduk.

Yahyalı, İç Anadolu Bölgesi'nde, Orta Torosların eteklerine kurulmuştur. Kayseri'ye bağlı ilçe merkezi şehre 110 km. mesafede, Kayseri-Niğde karayolu üzerindedir. İlçe güneyde Niğde, doğuda Adana, kuzeyde Develi, batıda Yeşilhisar ilçesi ile çevrilidir.²

Eski adı Gazibenli olan Yahyalı, Malazgirt Savaşı'ndan sonra (1040) tarih sahnesine çıkmıştır. Yahya Gazi adında bir Türk beyi kabilesiyle birlikte şimdiki Gazibeyli mahallesine yerleşerek ilçenin çekirdeğini meydana getirmişlerdir. Daha önceleri Develi ilçesine bağlı bir bucak iken, 1954'te Kayseri'ye bağlı ilçe durumuna getirilmiştir.³

Günümüz Yahyalı Halıları:

Yahyalı'da halıcılığın tarihi de en az Yahyalı'nın kuruluşu kadar eskidir. Oğuz boyları tarafından Orta Asya'dan getirildiği kayıtlarda belirtilmektedir. Yörede, Boynuinceli, Recepli Avşar, Pehlivanlı, Bektaşlı, Medazlıoğulları gibi aşiretlerle, Varsak Türkmenleri yaşamışlardır.⁴ Yahyalı halkının da doğ-

* Arş. Gör., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Anabilim Dalı.

¹ Bu konuda bkz. Ersel Çağlitütüncüğü, *Yahyalı Halıları*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Lisans Tezi, İzmir 1996. Bu çalışmayı yayına hazırlamış durumdayız.

² Ömer Çelebi, *Kayseri İli*, Kayseri 1980, s.137.

³ Yahyalı tarihi hk.bk. "Yahyalı Maddesi", *Türk Ansiklopedisi*, sayı 37, Ankara 1984, s. 379; Sami Köşker, "Türk Kültürü Açısından Yahyalı-1", *Yeşil Yahyalı Gazetesi*, sayı 23, Kayseri 1994, s.3.

⁴ Bu konu hk. bkz. Sami Köşker, "Türk Kültürü Açısından Yahyalı", *Yeşil Yahyalı Gazetesi*, sayı 18, Kayseri 1994, s.3.

ruladığı gibi kısa bir süre öncesine kadar konar-göçer hayata devam etmeleri, halılarda kullanılan yünler, motifler, tabif boyalar ve dokuma tekniği halıcılığın bu yörede Türklerle birlikte başladığına işaret etmektedir.

XIX. yüzyıldan itibaren tanınmaya başlayan Yahyalı Halıları Yahyalı merkezde ve Kapuzbaşı, Hacıbeyli, Kirazlı, Elbeyli, Seydili, Dereköy, Sazak, İlyaslı, Dikme, Avlağa köylerinde dokunmaktadır. Ancak, Yahyalı halısını tam manasıyla tanıyan insan sayısı çok azdır.

Yahyalı ilçesinin merkezi ve köylerinde halkın büyük bir kısmının geçim kaynaklarından birisi de hayvancılıktır. Bu sebeple, geçmişteki gibi günümüzde de ana malzeme yündür. Yörede çıkırık ve kirmen gibi aletlerle eğrilerle yapılan iplerden çözgü ipine *çözgü*, atkı ipine *geçgi ipi*, ilme ipine *süyme ipi* denir.

İlçede renklerin eldesinde tabif ve bitkisel boylarla sentetik boylar bir arada kullanılır. İpler, genelde bu işle uğraşan kişiler tarafından boyanır. Başlıca görülen renkler halkın deyimiyle *kırmızı*, *lacivert*, *gög* (açık mavi), *sıçanı* (gri), *yeşeni* (açık yeşil), *ger* (kahverengi), *sarı*, *siyah* ve *beyazdır*.

Yörede dokuma tekniği Türk düğüm tekniği (Gördes), kullanılan tezgâh türü ise dikey, ortadan germeli tezgâhtır. Ayrıca dokuma esnasında kirkit, makas, bıçak ve taraktan yararlanır.

1995-96 yıllarında incelediğimiz bu halılarda kalite 10x10cm (1 dm²)'de 30x40, 26x33, 30x38 düğümdür. Hav yüksekliği 6-9 mm.'dir. Yahyalı ve yöresinde halı desenine *motif* veya *desen* ismi verilir. Desenler ezbere ya da daha önceki dokunmuş halılara bakılarak dokunur. Desenler, genelde geometrik ve bitkisel karakterlidir. Bunun yanı sıra sembolik insan figürleri ve manzara motifleri de görülür.

Yahyalı halıları "taban halısı, karyola(sedir) halısı, namazlağı(seccâde), minder, yastık, heybe" şeklinde çeşitlilik gösterir.

Taban halılarının en küçüğü altı metrekaredir. Genelde çift yönlü mihraplı ve göbeklidir. Mihrabın altında ve üstünde sandık bölümü yer alır.

Karyola halılarının her biri iki, iki buçuk metrekare büyüklüğündedir. Ayak bölümünde cami, mihrab çerçevelerinde ve köşeliklerinde dabaz, zemininde göbek motifleriyle süslenir.

Namazlağı halıları 50x90 cm ölçülerindedir. Genelde tek yönlü mihraplıdır. Mihrab içlerinden kandil motifleri sarkar. Halı zemini boş bırakılır.

Heybeler bir metrekare boyutlarındadır. Omuza takılmaları için birer kulpları mevcuttur. Halılarda görülen desenler bunlarda daha küçülerek kullanılmıştır.

Bir Yahyalı halısında dıştan içe doğru halk deyimi "dar ayak, geniş ayak, sandık, köşe ve göbek" bölümleri yer alır.

XX. yüzyıla ait bu halılar iki dar bordür arasındaki geniş bir bordürle çevrilidir. Dikdörtgen şeklindeki halı zemini ince, dar bir şeritle kuşatılır. Halı iç zemini mihrab üzerinde ve altında bulunan dikdörtgen çerçevelerle iki veya üç bölüme ayrılır. (Resim 1)

Cami Tasvirli Yahyalı Halılar:

Tamamen yün malzemeden, Türk düğümüyle dokunan tasvirli halıların en erken örnekleri XIX. yüzyıl sonlarına kadar uzanmaktadır. Genelde kar-yola (105 x 180 cm, 110x 190 cm) (Resim 1,3,5) ve seccâde (50 x 90 cm) (Resim 9,11) halısı tipinde dokunan bu örnekler halk arasında *dabazlı camii ayak*, *baltalı göbekli camii ayak* ve *camili ayak* isimleriyle anılır.

Halıların dar bordürleri üzerinde çoğunlukla merdiven (bir ters bir düz yerleştirilmiş çiçekler) (Resim 3 - Çizim 2), zile ismiyle bilinen süslemeler yer alır. (Resim 7,10 - Çizim 3)

Makalemizin konusunu teşkil eden ve halılara ismini veren cami desenleri hemen hemen bütün örneklerde ortadaki geniş bordür üzerinde yer alır. (Resim 2,4,9) Tek boyutlu ve perspektif kaygısı güdülmeden tasvir edilen cami ve yanındaki ek mekânlar, üçgen forma sahip giriş kapısı bulunan, çit şeklindeki duvarla çevrelenmiş geniş bir avlu içinde görülmektedirler. Dışardan bakıldığında kare bir harim plânına sahip caminin üzeri iki yana eğimli kırma çatıyla örtülüdür. Bütün örneklerde caminin yanyana yerleştirilmiş dikdörtgen açıklıklar şeklinde üç girişi mevcuttur. Kapıların üzerinde ise, kare açıklıklar biçiminde düzenlenmiş yan yana üç ya da dört adet pencere göze çarpar. (Resim 6,8 - Çizim 1,3)

Minareler, ortada kalan harimin iki yanına simetrik bir biçimde camiye bitişik işlenir. Yapıyla hemen hemen aynı boyutlarda görünen minareler, dikdörtgen açıklıklar şeklinde düzenlenmiş giriş kapılarının da belirtildiği kare bir kaide üzerinde yükselir. Minareler, silindirik gövdeli, tek şerefeli, külâhlıdır. (Resim 2,4,5)

Cami ve minareler dışında, yine perspektife yer verilmeyen avlu içindeki ek binalar hemen dikkatimizi çeker. Bu mekânlardan minarelere bitişik tasvir edilenler, dikdörtgen açıklıklar formunda kapıları bulunan, silindirik gövdeli ve külâhlı, ne tür bir işleve yaradıkları belirsiz küçük külecikler şeklindedir. (Resim 8)

Küçük küleciklere bitişik tasvir edilmiş türbe olması muhtemel yapıların ise, yüksekçe bir kare kaide üzerinde yükselen kare plânlı ve kubbeli bir görünümü vardır. Bu kubbeli mekânın yükseldiği kare kaidenin üzeri bazen mazgal pencerelere benzer dikdörtgenler açıklıklarla, bazen de kıvrım motiflere benzeyen desenlerle hareketlendirilmeye çalışılmıştır. (Resim 7, 9 - Çizim 4)

Avlu içerisinde ayrıca çok stilize edilmiş selvi ve çam ağaçları da görülmektedir. Bunlar ya bir selvi bir çam, ya her ikisi selvi ya da her ikisi çam kompozisyonunda tasvir edilmiştir. (Resim 2, 4, 10 - Çizim 3)

Bu örnekler haricinde namazlağı boyutlarında dokunmuş halıların zemininde de cami tasvirleriyle karşılaşmaktayız. Halı iç zemininde genellikle üslûplaştırılmış çok minareli bir cami ve mihraptan bu camiye doğru sarkan bir kandil görülür. Üç veya dört katlı izlenimi yaratan kubbeli caminin iki katlı bir avlu içinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Yapının her bir katına çok sayıda sivri kemerli pencere açıklıkları yerleştirilmiştir. Aynı formdaki pencereleri avlu duvarları üzerinde de bulmak mümkündür. (Resim 11)

Minareler caminin gerisinde kalır. Oldukça yüksek tutulan minareler, silindirik gövdeli, üç şerefelidir.

Bütün bu tasvirler yapılırken her ne kadar perspektife dikkat edilmemişse de renklerde mümkün mertebe gerçeğe bağlı kalınmıştır. Örneğin, caminin çatısı kırmızı, binası beyaz, ağaçlar ise yeşil renklerin tonlarıyla işlenmeye çalışılmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç:

Yahyalı halıları hammadde, boya, dokuma sırasında kullanılan araç ve desenler açısından Anadolu - Türk halılarıyla benzerdir.

Anadolu halı merkezlerinde ana malzeme yündür. Günümüz Yağcıbedir, Milas, Döşemealtı halılarında da hammadde yündür.⁵ Yahyalı da ip rengi yakın zamanlara kadar kök boyalardan elde ediliyordu. Günümüzde ise Doğu Anadolu Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi ve Ege Bölgesi'ndeki bazı merkezlerde bu gelenek devam etmekteyse de, Yahyalı'daki gibi bütün Anadolu'da da sentetik boya ve kök boya karıştırılarak boyama yapılmaktadır.

Yahyalı'nın günümüz manzaralı halı tipleri Anadolu'nun diğer merkezlerinde de mevcuttur. Seccâde her yörede görülür. Karyola halıları daha çok Taşpınar, Konya, Çamardı, Maden yörelerinde dokunmaktadır.

Yahyalı yöresi manzaralı halıları şekil bakımından Sivas,⁶ Kırşehir, Taşpınar, Arısama⁷ halılarına çok benzer. Sözü edilen bu merkezlerde de halı iç içe üç veya dört bordürle çevrilidir. Bunlardan ortada yer alanları geniş, diğerleri dar tutulmuştur. Halının kısa kenarlarında ise birer dikdörtgen çerçeve yer alır. Zeminde ise bir göbek ve göbeği kuşatan mihrab bulunur. Ancak, bunlara verilen isimler birbirinden farklıdır.

⁵ Söz konusu merkezlerde ip, evlerde kirmen veya iğ ile eğrilerek elde edilmektedir. Bekir Deniz, "Kırşehir Halıları", *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, sayı III, İzmir 1984, s. 64

⁶ İten Martız, *Le Tapis Turc*, Paris 1976, s.265.

⁷ Bu konu hk.bkz. Bekir Deniz, "Arısama Halıları", *Lâle Dergisi*, sayı 5, İstanbul 1987, s.9-15.

Manzaralı Yahyalı halıları İç Anadolu Bölgesi'nde aynı devirlerde doku- nan halılar arasında en çok Taşpınar ve Arısama(Aksaray) halılarıyla benzer. Taşpınar halıları dar kenarları üzerindeki çiçekleri, zemindeki çift ve tek yön- lü mihrapları, mihraplardan sarkan kandilleri, göbek motifleri, halıların dar kısımlarında yer alan dikdörtgen çerçeveleri ve renkleriyle büyük benzerlik- ler ortaya koyar. İki halı grubunu birbirinden ayıran yönleri, Yahyalı halıla- rında göbeğin daha küçük tutulması, Taşpınar halılarında yer yer geniş ken- nar bordür sayısının artmasıdır.⁸

XIX. ve XX.yüzyıl Yahyalı manzaralı halılarında dar kenar üzerindeki merdiven ve zile desenleri çok küçük farklılıklarla Konya, Sivas, Kırşehir, Yağcubedir halılarında da kullanılmaktadır.⁹

Manzaralı Yahyalı halılarının sandık bölümü eski ve günümüz Kırşehir, Mucur, Avanos, Taşpınar, Kula halılarında da mevcuttur. Sandık ismiyle bili- nen bu dikdörtgen çerçeveler söz konusu yörelerde *ejder*, *bitkisel desenler* ve *eli koynunda* motifleriyle doldurulmuştur.¹⁰

Yahyalı tasvirli halılarının zemini eski ve yeni Taşpınar halılarında görü- lür. Her iki yöredeki karyola halılarındaki zemin çift yönlü mihraplıdır ve üçgen şeklinde daralarak yükselir. Tek yönlü mihraplar daha çok namazlağı örneklerinde görülür. Bunlarda zemin ya boş bırakılır, ya da bir cami tasvi- riyle doldurulur.

Anadolu'da manzaralı halılar daha çok eski Kula, eski ve yeni Konya yö- resi halılarında, günümüz Kayseri, Kırşehir, Niğde, Taşpınar, Arısama, Ma- den, Çamardı halılarında da mevcuttur. Bu yöre halılarında Yahyalı manza- ralı halılarındaki cami tasvirinin yerine bahçeli ev tasvirleri işlenmiştir. Söz konusu yörelerdeki halılarla Yahyalı halıları arasında üslup açısından bazı farklılıklar görülür. Kula halılarının XVIII.ve XIX.yüzyıllara tarihlenebilecek manzara tasvirli örnekleri genellikle seccâde tipindedir. Yahyalı halılarının günümüz örneklerinde ise seccâde dışında karyola halısı tipinde de örnekler mevcuttur. Bu tasvirler Kula ve Kırşehir halılarında halı zeminine yerleştiril- irken, Yahyalı halılarında ortada yer alan geniş bordür üzerine yerleştirilir. Bu da Yahyalı halılarını diğer manzaralı halılardan ayıran önemli bir özellik- tir.

Günümüz Konya yöresi tasvirli halıları genelde seccâde boyutlarındadır. Manzara tasvirleri çoğunlukla geniş kenar üzerinde yer alır. Manzaralar, Yah-

⁸ Bu konu hk.bkz. Bekir Deniz, "Taşpınar Halıları", *Sanat Dünyamız*, sayı 25, İstanbul 1982, s. 18-21.

⁹ Merdiven deseni Konya ve Sivas çevresinde "çiçek", Kırşehir halılarında "çatıkkaş" ismiyle tanınır. Bkz. dpt. 5, Bekir Deniz, a.g.m., s.60.

¹⁰ Daha geniş bilgi için bkz. Bekir Deniz, "Kula Halıları", *Bilim Birlik Başarı Dergisi*, sayı 43, İzmir 1987, s.18.

yalı halılarındaki gibi bir bahçe duvarıyla çevrelenmiştir. Yahyalı da konu tamamen cami iken Konya yöresi halılarında caminin yanısıra ağaçlar arasında ev tasvirleri de verilir.

Maden, Çamardı ve Taşınar halılarında manzara daha çok Konya halılarındaki gibi tasvir edilmiştir. Anılan yörelerde tasvirler, Yahyalı'da görüldüğü gibi halının geniş kenarı üzerinde verilir.

Yahyalı manzaralı halıları aynı yörede dokunan Kırşehir manzaralı halılarına benzerdir. Her iki yörede de manzara motifleri daha çok karyola (sedir) ve namazlağı tipindeki halılar üzerinde verilir.

Londra Victoria and Albert Museum'daki XIX.yüzyıl Gördes halısında görülen kubbeli, küçük kuleciklerin aynısı Yahyalı halılarında da mevcuttur. İki örnek arasındaki fark; Yahyalı halısında bir cami ile birlikte avlu içerisinde verilen bu küçük kuleler, Gördes örneğinde ise iri ağaçların bulunduğu bir doğa içinde verilmiştir. Bu da bize manzaralı Yahyalı halılarının bu yörelerden de etkilendiğı doğrultusundaki düşüncemizi ispatlar niteliktedir.¹¹

Türk Sanatı'nda manzara resmetme geleneğı Lâle Devri'nden itibaren görülmeye başlar. İlk önceleri Saray ve çevresinde başlayan bu ilgi giderek Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar yayılır; XVIII. ve XIX. yüzyılda daha da artar. Söz konusu dönemlerden itibaren cami, konak, eşme v.b. mimari eserlerin duvarlarında,¹² mezartaşlarında sevilerek kullanılmıştır. Ayrıca Türk devri Çanakale seramiklerinde de manzara motifleriyle karşılaşmaktayız.

Bunlar arasında, Manisa Müzesi'ndeki 1213 tarihli mezar taşı,¹³ Mene-men Ulu Cami haziresindeki 1229 tarihli mezartaşı,¹⁴ Yozgat Çapanoğlu Camii'nin mahfil tonozundaki,¹⁵ Denizli Acıpayam Yazır Köyü Camii'nin batı duvarındaki,¹⁶ Aydın-Koçarlı Cihanoğlu Camii'nin şadırvan panosundaki,¹⁷ Tokat Yağcıoğlu Konağı'nun baş odasındaki¹⁸ cami tasvirleri konuları itibarıyla Yahyalı halılarıyla benzerdir.

¹¹ Rüşan Arık, "Turkish Landscape Carpets", *Halı*, London 1978, s.123; Gördes Halıları hk. bkz. Bekir Deniz, "Gördes Halıları", *Bilim Birlik Başarı Dergisi*, sayı 45, İzmir 1986, s.13-19.

¹² Bu konu hk. daha geniş bilgi için bkz. Rüşan Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara 1976; Rüşan Arık, "Neue Forschungen Über Anatolisch-Türkische Kunst Während Der Verwestlichungsperiode", *Fifth International Congress Of Turkish Art*, Budapest 1978, 57-69; R. Arık, "Turkish Landscape Carpets", s. 123-127, R. Arık, "Manzaralı Halılar", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, cilt V, Maddi Kültür, Ankara 1983, sayı 22-30; R. Arık, "Manzaralı Halılar", *Çevre*, sayı 7, 1980, s. 77-80.

¹³ Gül Tuncel, *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları*, İstanbul 1989, s.33; Rüşan Arık, "Neue Forschungen Über Anatolisch-Türkische Kunst Während Der Verwestlichungsperiode", *Fifth International Congress Of Turkish Art*, Budapest, 57-69.

¹⁴ Gül Tuncel, *a.g.e.*, s.69.

¹⁵ Rüşan Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, s.28.

¹⁶ Rüşan Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, s.44.

¹⁷ Rüşan Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, s.107.

¹⁸ Rüşan Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, s.126.

Bunların dışında Türk Devri Çanakkale Seramikleri'nde de cami tasvirlerinin konu olarak tercih edildiği görülmektedir. Bu örneklerde yöre halılarında ki gibi şematize bir üslûbla perspektif kaygısı duyulmadan yapılmışlardır. Âdeta rüzgârda uçşuyormuş gibi çizgisel hatlar hâkimdir.¹⁹

Sonuç:

XIX.yüzyıldan itibaren tanınmaya başlayan Yahyalı halıcılığı XIX.yüzyıl boyunca dokunmuş ve günümüzde de dokunmasına devam edilmektedir.

Günümüz Yahyalı halıları, Türk düğümlü, yün malzemelidir. Renklerinde kırmızı, lacivert, göğ(açık mavi), sıçani(gri) yeşeni(açık yeşil), ger(kahverengi), sarı, siyah ve beyaz tonları hakimdir. Genellikle karyola ve seccâde tipinde dokunmasına rağmen, taban, heybe, yastık tipinde dokunan örnekleri de vardır.

Günümüz Yahyalı halılarında çok az bozulmalarla gelenekli motiflerin dokunmasına devam edilmektedir.

XIX.yüzyılda başlayan manzaralı resim yapma geleneği diğer alanlardaki gibi dönemin halı sanatına da yansımıştır. Halı sanatında ilk örneklerini Kula, Gördes, Kırşehir ve Konya halılarında gördüğümüz manzara motifleri, Yahyalı ve yöresinde dokunan halıları etkilemiştir. Yahyalı'dan da Niğde , Çamardı, Maden ve özellikle de Taşpınar yöresi halılarına geçmiştir.

Sonuç itibarıyla, perspektif açısından pek başarılı sayılamayacak bu örnekler, renk ve mimarî unsurların en ince detaylarına kadar verilmeye çalışılmasıyla bir yanda da gerçekçiliği yakalamaya çalışmaktadır.

Günümüzde de halen dokunmalarına devam edilen bu örnekler güncelliklerinin yanı sıra konu itibarıyla de Anadolu Türk Halı Sanatı'nda önemli bir yer işgal etmektedirler.

¹⁹ Gönül Öney, *Türk Devri Çanakkale Seramikleri*, Ankara 1971.

